

**КАТЕГОРІЙНО-ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ
ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МАТЕМАТИКИ**

У статті здійснено категорійний аналіз поняття "становлення" та "професійне становлення" майбутнього вчителя на основі філософського, психологічного та педагогічного підходів за допомогою методу порівняльного аналізу. Виділено основні етапи професійного становлення майбутнього вчителя. Проаналізовано проблеми професійного становлення майбутнього вчителя у сучасній педагогічній теорії та практиці на етапі професійного навчання та у процесі педагогічної діяльності.

Потреби нової системи освіти диктують замовлення на педагога з системним баченням педагогічної дійсності, здатного до проектування власної діяльності у обраній професійній сфері, до педагогічної творчості та самореалізації. За таких умов тільки внутрішньо вільна людина, котра здатна самостійно приймати рішення і відповідати за них, може бути конкурентоспроможним, мобільним професіоналом, професійне становлення якого буде тривати протягом усього життя, тому потрібно сприяти інтенсивному процесу професійного становлення педагога ще на етапі професійного навчання у ВНЗ.

Враховуючи відсутність єдиного підходу, складність та недостатню розробленість категорійного апарату проблеми професійного становлення вчителя в сучасній педагогічній теорії, ми намагалися систематизувати основні ідеї вчених-дослідників у галузі філософії, соціології, психології та педагогіки.

Метою цієї статті, як складової частини нашого дослідження, є аналіз базових понять проблеми професійного становлення майбутнього вчителя математики у процесі професійного навчання.

Вивчення науково-педагогічної літератури дає нам можливість стверджувати, що проблема професійного становлення майбутнього вчителя стає предметом вивчення багатьох науковців (С. Г. Вершловський, С. С. Вітвицька, О. А. Дубасенюк, Е. Н. Гусинський, Є. Ф. Зеєр, Є. А. Климов, В. Ф. Орлов, А. М. Павлова, Є. І. Пассов, Н. М. Пилипенко, Є. Є. Симанюк, М. І. Сметанський, Т. Г. Чувакова та ін.). Теорія професійного становлення досліджується також зарубіжними вченими (Д. Джордан, Д. Крайт, Д. С'юпер, Л. Тайлер, Д. Тидеман), серед яких провідне місце належить Д. С'юперу, тому що саме ним розробляються ідеї, що порушують різні аспекти теорії самовираження індивідуальності.

Професійне становлення майбутнього вчителя математики ми розглядаємо як певний етап процесу розвитку професійної культури, а також як становлення суб'єкта, свободи особистісного "Я". Зокрема ми вважаємо за необхідне визначити ті умови, які будуть сприяти самовираженню, самореалізації "Я" студента в позааудиторній діяльності.

Професійне становлення особистості приводить до формування особливих якостей і рис, властивих представникам цієї професії, що полегшує виконання професійної діяльності. Особистість вчителя розвивається, формується і проявляється насамперед у процесі педагогічної діяльності і педагогічному спілкуванні, кожна із сфер праці вчителя ставить особливі вимоги до особистості вчителя.

У даній статті ми намагалися систематизувати підходи учених до трактування сутності головних ключових понять нашого дослідження "становлення" та "професійне становлення". Варто зазначити, що поняття "становлення" належить до категорійно-понятійного апарату таких наук як філософія, соціологія, психологія та педагогіка. Проаналізуємо головні концептуальні підходи до трактування даного поняття.

Для більш повного розуміння та тлумачення категорії "становлення" (Табл. 1) та "професійне становлення" (Табл. 2) нами було розглянуто типові підходи до її визначення різними авторами з допомогою методу порівняльного аналізу

Класичним представником концепції становлення вважають Геракліта, який тлумачить це поняття відомою формулою "все тече, все змінюється".

У філософських літературних джерелах це поняття розглядають як:

- категорія, яка виражає спонтанну мінливість речей і явищ, їхній неперервний перехід, перетворення з одного в інше;
- позначення процесу набуття предметом, що виникає, якісної визначеності. Воно являє собою єдність буття й небуття, виникнення і знищення;
- форма відображення одного з моментів об'єктивно-реального розвитку, коли нове явище вже почало існувати, але ще не набуло завершеної форми;
- вираз перетворення можливості на дійсність.

Таблиця 1.

Аналіз базового поняття "становлення"

Смислове наповнення	Автор	Основні ознаки	Джерело
<i>Становлення</i> – відображає досягнення особистістю певного рівня розвитку, коли людина стає здатною самостійно жити у суспільстві, розпоряджатися власною долею, самостійно вибудовувати свою поведінку, усвідомлювати свої стосунки із світом, здійснювати відносно стійкий ціннісний вибір.	П. І. Підкасистий	Рівень розвитку	Педагогика / Под. ред. П. И. Подкасистого. – М.: Педагогическое общество России, 1998. – С. 78.
<i>Становлення</i> є філософською категорією, яку використовують для позначення процесу набуття предметом, що виникає, якісної визначеності, форма відображення одного з моментів об'єктивно-реального розвитку, коли нове явище вже почало існувати, але ще не набуло завершеної форми.		Процес, виникнення і знищення, форма відображення	Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. – К., 1986. – С. 159.
<i>Становлення</i> – це перехід від однієї визначеності буття до іншої. Відповідно до вчення неомізму про дію і потенцію становлення складається з виконаної дії і з ще нездійсненої потенції (внутрішні причини становлення).		Перехід, буття, суперечності	Философский энциклопедический словарь. – М., 1999. – С. 217.
<i>Становлення</i> – категорія, відображає процес діалектичного переходу від одного ступеня розвитку до іншого, як момент взаємоперетворення протилежних і разом з тим взаємопов'язаних моментів розвитку.		Процес, перехід від одного рівня розвитку до іншого, взаємоперетворення	Новий тлумачний словник української мови. У 4-х т. – К.: Аконт, 1999. – Т. 4. – С. 658.
<i>Становлення</i> означає виникнення нового через знищення старого на основі постійної мінливості структур і систем матеріального світу.		Перетворення, виникнення нового	Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1988. – С. 597 с.
<i>Становлення</i> трактують як філософську категорію, яка виражає спонтанну мінливість речей і явищ, їхній неперервний перехід, перетворення з одного в інше.		Неперервний перехід, перетворення	Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. 6-е изд. перераб. и доп. – М., 1991. – С. 291.

Е. Н. Гусинський та Ю. І. Турчанінов, розглядаючи філософські проблеми становлення молодого вчителя, акцентують на тому, що відокремити розвиток від становлення нелегко, і для філософії освіти це надзвичайно суттєво. Роздумуючи про становлення і розвиток особистості, вона розглядає саме той період, коли особистість тільки формується, проте вона ще не виявилася повністю [1: 31]. Становлення вчителя відбувається важче, гостріше, більш болісно, ніж у представників інших професій. Це зумовлене тим, що педагогічна освіта не забезпечує їм гідну стартову "площадку" для злету у професію [1: 215].

У психології досить широко використовується термін "професійне становлення особистості" (Є. М. Борисова, С. Г. Вершловський, Е. Ф. Зеєр, Є. А. Климов, Т. В. Кудрявцев, Н. М. Пилипенко, А. І. Щербаков та ін.)

Наприклад, С. Г. Вершловський розглядає *становлення молодого педагога* як ланку в системі його неперервної освіти, органічно пов'язану з вузівським періодом і наступним організованим підвищенням його кваліфікації [2: 5].

Н. М. Пилипенко вважає, що дослідження психологічних проблем професійного становлення особистості майбутнього фахівця належить до найактуальніших. Перехід від одного етапу професійного становлення до іншого супроводжується професійними кризами. Внутрішні чинники неконструктивної професійної поведінки індивіда практично свідомо не регулюються, можна з упевненістю стверджувати, що кризи професійного становлення – це той поворотний життєвий

період у житті особистості, вплив якого на продуктивність професійної діяльності великою мірою залежить від психічного забезпечення конструктивного розвитку й саморозвитку особистості [3: 74].

У педагогічній теорії поняття "*становлення*" та "*професійне становлення*" носять особливий характер, оскільки питання професійного зростання та педагогічної самореалізації майбутнього вчителя є вирішальними у вищій школі. Багато досліджень провідних науковців-педагогів присвячені цьому питанню (С. С. Вітвицька, О. А. Дубасенюк, Л. М. Мітіна, В. Ф. Орлов, Л. О. Хомич та ін.)

На думку С. С. Вітвицької, одним із завдань викладача ВНЗ на всіх етапах становлення студента є допомога у віднайденні себе, свого покликання. Під час організації викладачем впливу на свій об'єкт потрібно враховувати те, що студент не народжується суб'єктом педагогічної діяльності, а стає ним під впливом виховання. Прямий обов'язок професорсько-викладацького складу всього ВНЗ полягає в тому, щоб допомогти студентові в процесі становлення його не тільки як майбутнього спеціаліста, але й як особистості, сприяти створенню всередині мікроструктури атмосфери свободи, самоповаги і творчості [4: 186-187].

Л. М. Мітіна розуміє професійне становлення як зростання, становлення, інтеграцію і реалізацію в педагогічній праці професійно значимих особистісних якостей та здібностей, знань і вмінь, але особливо – як активне якісне перетворення вчителем свого внутрішнього світу, що приводить до принципово нового його способу життєдіяльності [5: 46].

На наш погляд, у психолого-педагогічних дослідженнях сутність поняття "*професійне становлення*" найбільш широко і обґрунтовано розкрив В. Ф. Орлов. Він визначає це поняття як складне і багатомірне явище перетворення особистості, що являє собою:

- процес виникнення в особистості тих професійних якостей, яких у неї не було і які відповідають суттєвим вимогам, що висуває професія;

- рух і розв'язання суперечності між існуючими рефлексивними уявленнями, способами мислення, знаннями, вміннями і навичками педагогічної діяльності та відсутністю досвіду їх реалізації на практиці, між минулим досвідом особистісного розвитку і майбутнім розвитком педагогічної майстерності та професійної культури, між двома етапами усвідомлення власного "Я": "Я – студент, що оволодіває педагогічною професією і фаховою освітою" та "Я – вчитель, який навчає і виховує".

Крім того, В. Ф. Орлов включає у теорію професійного становлення сукупність уявлень, ідей, понять, концепцій щодо становлення особистості, її професійного розвитку. У вузькому розумінні – це система знань про індивідуальні та особисті якості фахівця на певних етапах його професійної підготовки і розвитку, а також можливі шляхи вирішення проблем, що виникають у професійному становленні, і способи їх подолання [6: 23, 152].

Таблиця 2.

Аналіз базового поняття "*професійне становлення*"

Смислове наповнення	Автор	Основні ознаки	Джерело
Фахове (<i>професійне</i>) становлення учителя – довготривалий процес, який починається від обрання професії до перших років самостійної роботи у школі.	Я. М. Степаненко	Довготривалий процес	Степаненко Я. М. Психологічна адаптація викладача-початківця до професійної діяльності в умовах вищої школи // http://psych.kiev.ua/nma-referats/fla-refers/lang-1
<i>Професійне становлення</i> особистості є складним процесом поступового переходу особистості із одного внутрішнього стану в інший.	В. А. Григор'єва	Процес переходу	Григор'єва В. А. Дослідження готовності майбутніх викладачів економіки до педагогічного спілкування// http://www.rusnauka.com
<i>Професійне становлення</i> – рівень творчості, передбачає використання в конкретних умовах знань, умінь і навичок, отриманих у вищому навчальному закладі.	І. П. Радченко	Рівень творчості	Радченко І. П. Принципы НОПТ. – К.: Рад.шк., 1989. – С. 58.
<i>Професійне становлення</i> – це одна із форм розвитку особистості.		Форма розвитку	Методичний посібник щодо організації роботи інформаційних

			класів у районних, міських, міськрайонних центрах зайнятості. – К., 2004. – С. 15.
<i>Професійне становлення</i> – багатовимірний феномен, який у педагогічному плані охоплює дві суттєві складові: становлення особистісне і становлення статусне (зовнішнє).	Т. Г. Чувакова	Багатовимірний феномен, Рівень досягнень	Професійне становлення молодого вчителя у США: Автореф. ... дис. канд. пед. наук. – К., 2004. – С. 4.
<i>Професійне становлення</i> особистості – це свідомо діяльність людини, котра вибрала професію вчителя.	Є. І. Пассов	Діяльність	Пассов Е. И. Мастерство и личность учителя: На примере преподавания иностранного языка. – М., 2001. – С. 170.
<i>Професійне становлення</i> слід розуміти як зростання, становлення, інтеграцію і реалізацію у педагогічній праці професійно значимих особистісних якостей та здібностей, знань і умінь, і як активне якісне перетворення свого внутрішнього світу.	Л. М. Мітіна	Активне якісне перетворення, становлення якостей, ЗУН	Митина Л. М. Учитель как личность и профессионал (психологические проблемы). – М., 1994. – С. 46.
<i>Професійне становлення</i> – певна стадія розвитку свідомості майбутніх вчителів між тим, яким студент себе уявляє, і тим, яким він себе мислить уже в статусі педагога.	В. Ф. Орлов	Розвиток свідомості	Орлов В. Ф. Професійне становлення майбутніх вчителів мистецьких дисциплін: теорія і технологія: Монографія / За заг. ред. І. А. Зязюна. К.: Наукова думка, 2003. – С. 64.

Питання професійного становлення є актуальними і для соціологічної науки та практики. Зокрема, В. В. Радул вважає, що становлення соціальної зрілості особистості молодого вчителя нерозривно пов'язане з його професійним становленням. На думку вченого, вивчення соціальної зрілості молодого вчителя необхідне для цілеспрямованого стимулювання його професійного самовиховання, розвитку ініціативи, формування особистого стилю навчально-виховної діяльності [7].

М. І. Сметанський вважає, що *професійне становлення вчителя* невіддільне від характеру всіх соціально-педагогічних перетворень. Нинішня практика суспільного і шкільного життя поки що недостатньою мірою спрямовує вчителя до постійних пошуків поліпшення результатів своєї праці [8].

Інші дослідники проблеми професійного становлення молодого вчителя (зокрема, Т. Г. Чувакова) визначають його як багатовимірний феномен, який у педагогічному плані охоплює дві суттєві складові: становлення особистісне і становлення статусне (зовнішнє). Ці складники тісно взаємопов'язані: досягнення педагогом певного рівня в особистісному плані виявляється в зовнішніх діях і сприяє зростанню його кар'єри [9: 3].

Вивчаючи проблему професійного становлення майбутніх учителів С. Д. Максименко зауважує, що цю проблему необхідно розглядати не лише з боку наявних недоліків і прорахунків у їхній вузівській підготовці, а передусім через призму внутрішніх суперечностей етапу професійного становлення. На його думку, сутність *професійного становлення* полягає в тому, що індивід, прийнявши на себе професійну роль учителя, лише розпочинає освоєння функціонального змісту професійної педагогічної діяльності [10: 14].

Проведений аналіз дає можливість уточнити сутність поняття "становлення". Для того, щоб зрозуміти і чітко усвідомити сутність поняття "становлення", необхідно уявити тригранну призму, в основі якої лежить дане поняття, а бічними гранями є основні підходи до його тлумачення, а саме: філософський, психологічний та педагогічний. Згідно *філософського підходу* "становлення" – це категорія, яка відображає: спонтанну мінливість речей і явищ; набуття предметом, що виникає, якісної визначеності; перехід від однієї визначеності буття до іншої; виникнення нового через

Підсумовуючи наведені міркування, зазначимо, що аналіз професійного становлення молодого вчителя як філософської, психологічної, соціальної та педагогічної проблеми засвідчує її багатоаспектність, а тому не обмежується вищерозглянутими питаннями. У дослідженні цієї проблеми можна виділити *психологічний, психолого-педагогічний, соціально-педагогічний та власне педагогічний аспекти*.

Аналіз літературних джерел та досвід практичної роботи дає змогу розглянути проблему становлення майбутнього вчителя математики на теоретико-методологічному, практичному та експериментальному рівнях, що й стане метою подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гусинский Э. Н. Введение в философию образования. / Гусинский Э. Н., Турчанинова Ю. И. – М., 2000. – 243 с.
2. Руководство профессиональным становлением молодого учителя: [Сб. науч. тр. / Редкол.: С. Г. Вершловский (отв. ред.) и др.]. – М., 1985. – С. 5.
3. Пилипенко Н. М. Психологічні особливості самореалізації особистості в умовах професійної кризи / Пилипенко Н. М. // Соціальна психологія. – 2005. – № 3 (11). – С. 72-79.
4. Вітвицька С. С. Студент як об'єкт педагогічної діяльності / Вітвицька С. С. // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2000. – № 6. – С. 186-188.
5. Митина Л. М. Учитель как личность и профессионал (психологические проблемы). / Митина Л. М. – М., 1994 – 128 с.
6. Орлов В. Ф. Професійне становлення майбутніх вчителів мистецьких дисциплін: теорія і технологія: Монографія / за заг. ред. І. А. Зязюна. / Орлов В. Ф. – К.: Наукова думка, 2003. – 262 с.
7. Радул В. В. Становлення соціальної зрілості молодого вчителя (теорія і практика): Дис. д-ра пед. наук. 13.00.01 / Радул В. В. – К., 1998. – 429 с.
8. Сметанський М. І. Формування соціальної відповідальності вчителя: Монографія. / Сметанський М. І. – Вінниця, 1993. – 186 с.
9. Чувакова Т. Г. Професійне становлення молодого вчителя у США: Автореф. ... дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / Т. Г. Чувакова; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти, Акад. пед. наук України. – К., 2004. – 20 с.
10. Максименко С. Д. Професійне становлення молодого вчителя. / Максименко С. Д., Щербан Т. Д. – Ужгород, 1998. – 233 с.
11. Дубасенюк О. А. Мотиваційні чинники професійного становлення вчителя / Дубасенюк О. А. // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 1998. – № 1. – С. 3-8.

Матеріал надійшов до редакції 31.03. 2009 р.

Ковальчук Е. А. Категориально-понятийный аппарат исследования проблемы профессионального становления будущего учителя математики.

В статье осуществлен категориальный анализ понятия "становление" и "профессиональное становление" будущего учителя на основе философского, психологического и педагогического подходов с помощью метода сравнительного анализа. Выделены основные этапы профессионального становления будущего учителя. Проанализированы проблемы профессионального становления будущего учителя в современной педагогической теории и практике на этапе профессионального обучения и в профессиональной деятельности.

Kovalchuk O. A. Categorical-Notional Body of Research of Problem of the Professional Becoming of Future Teacher of Mathematics.

The categorial analysis of "becoming concept" and "professional becoming" of future teacher is carried out in the article. In the basis is philosophical, psychological and pedagogical approaches by the method of comparative analysis. The basic stages of the professional becoming of future teacher are selected. The problems of the professional becoming of future teacher are analysed in a modern pedagogical theory and practice on the stage of professional studies and in the process of pedagogical activity.